

חיל וחומה — שורא ובר שורא חומות העזרה החיל והסורג מסביב

צורת מבניהם, מידתם, ובעיית המעלות שבתחום החיל ומחוצה לו

החומות אשר מסביב לעזרות היו גבוהות מאוד. החומה סביב העזרה הגדולה הגיעה בגובהה עד לארבעים ואחת אמות; מהן שש עשרה אמות עד לגובה רצפת העזרה, ועשרים וחמש אמות מעל לה. והחומה סביב עזרת נשים הגיעה לגובה של שלושים ואחת אמות; מהן שש אמות עד לגובה מפלס הרצפה, ועשרים וחמש אמות נוספות מעליה (מלחמת היהודים ה, ה, ב).

אמנם במקורות לא צוינו מידות הרוחב של חומות אלו. אבל בשים לב, שהיו אלו חומות מבצר חזקות (עיין מלחמת ו, ד, א), ובהן שערים בעלי דלתות כבדות מאוד, אשר "בעמל רב מצאה יד עשרים איש לסוגרו בערב" (מלחמת, שם), ואשר מידת עוביים הספיקה להכיל לשכות (לשכת פינחס המלביש ולשכת עושי חביתין היו בנויות בעוביין של החומות).

לכן בשים לב לכל הנ"ל יש להסיק, שחומות אלו היו רחבות למדי, ויש להניח, שהגיעו לרוחב (עובי) של חמש אמות כל אחת, דוגמת החומות החיצוניות של ההיכל כגון: הכותל המזרחי של האולם, וכן כותלי התאים וכותלי המסיכה והורדת המים משאר הרוחות (מדות ד, ז), אשר ציון מידתם במשנה הוא המקור היחיד, ויש לראות בו גם רמז למידת הרוחב של חומות חיצוניות אחרות.

על סגנון הבנייה של חומות אלו לא נשתמר תיאור במקורות. ברם יש להניח, שחומות אלו לא היו שונות בצורתן משאר חומות מבצר של אותה תקופה, היינו, שהיו מחולקות על ידי אומנות מחוברות אל הקיר ובאומנות פינה בולטת מעל לחומות, והיו להם שיניות.

מעל לחומות אלו עמדו חפצים משלל מלחמה (כלי נשק וכדומה), כלומר תצוגת כלי לחימה שנלקחו בשלל מן האויב, ואח"כ גם מה ששלל הורדוס מאת הערבים (קדמוניות היהודים טו, יא, ג).

חיל וחומה

בסיסי החומות של העזרות היו נשענים משני עבריהם. בצד הפונה לפנים העזרות היתה לחומות משענת במפלס הגבוה של קרקעית העזרות, ומצדו החיצוני היו החומות נתמכות בחומת משענת נמוכה. חומת משענת זו היתה קרויה "חיל",¹²³⁴⁵⁶⁷ ואליה נתכוון ירמיהו בקינתו: "ויאכל חל וחומה יחדו אמללו" (עיינ איכה ב, ח, ופסחים פו, א וברש"י שם).

מקומו של החיל

החיל הקיף את החומות החיצוניות של העזרות, היינו את שלוש החומות החיצוניות של עזרת נשים מצד מזרח, מצד צפון ומצד דרום; ואת העזרה הגדולה הקיף החיל גם כן בשלוש רוחות מצד מערב, מצד דרום ומצד צפון.¹

צורת מבנהו של החיל

החיל היה אפוא חומת-משענת נמוכה, שהקיפה את כותלי העזרות מבחוץ. רוחבו של החיל היה עזר אמות, ומבנהו (בחלקו העליון) צורת מדרגות לו, ובהן היו עולים מהר-הבית אל שערי העזרות. וזאת היתה צורתה של החומה: בצידה החיצוני — היינו בצד הפונה להר הבית — ממרחק עשר אמות בכיוון לכותלי העזרה התחיל מבנהו של החיל להוסיף גובה בצורה של מדרגות, ושתיים עשרה מעלות היו בו; רום מעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה (מדות ב, ג). והואיל ורוחב כל מעלה היה, כאמור, חצי אמה, נמצא, שבשלב הי"ב למעלה עד כותלי העזרות נשאר משטחו של החיל שטח מישורי ברוחב של ארבע אמות ומחצית האמה (— החיל עשר אמות, ומהן

1 לחומה הפנימית, זו שמפרידה בין העזרות וששימשה כחומה מערבית לעזרת נשים וכמזרחית לעזרה הגדולה, לא היה צורך בחיל (בחומת המשענת). משום שגם בלי זה היתה לה משענת משני עבריה. שכן מצדה המערבי נשענה החומה על המפלס הגבוה של עזרת ישראל, אשר רום גובה קרקעיתה — הרצפה — היה שלוש עשרה אמות ומחצה (מפלס עזרת ישראל). היינו אותו סוג משענת אשר לשאר חומות העזרה הגדולה (מצד פנים). ומצדה המזרחי — צד הפונה לעזרת נשים — מצאה החומה משענת-קרקע את רצפת עז"נ, אשר רום גובהה היה, כאמור, שש אמות, כלומר גם היא מאותו סוג משענת כמו בשאר כותלי עזרת הנשים.

ואמנם חומה זו שבין עז"נ ועזרת ישראל, מצדה המזרחי היתה בולטת (חשופה) מעל לרצפת עז"נ גבוה יותר בשבע אמות וחצי משאר שלוש החומות אשר הקיפו אותה (העז"נ) ממזרח, מדרום ומצפון; אבל להפרש הזה שבגובה מצאה החומה את משענתה בצורה אחרת: בנוסף על שש האמות של גובה רצפת עז"נ נתנו את חלקן למשענת החומה המדרגות הגבוהות והרחבות אשר במרכז לפני שער גיקנור (חמש עשרה מעלות), אשר, כידוע, הגיעו לגובה של שבע אמה וחצי מעל לרצפת עזרת נשים; וכן שתי חומות של החצרות הפנימיות בעזרת נשים, והן לשכת המצורעים אשר בפינת צפון-מערב ושל לשכת השמנים אשר בדרום-מערב לעזרת הנשים, שכן חומות אלו היו צמודות לחומה זו ותרמו בזה את חלקן למשענת החומה.

שתי-עשרה מעלות שהן שש אמות, ונשאר שטח מישורי ברוחב ארבע אמות עד כותלי העזרות. אבל מאחר שהמעלה העליונה (של י"ב המעלות) שהגיע בגובהה לאותו מפלס של ארבע אמות, היתה גם היא כשאר המעלות ברוחב של חצי אמה — הרי שרוחב השטח המישורי למעלה, ביחד עם רוחב המעלה העליונה, היה ארבע אמות ומחצית האמה).

מן הנ"ל ברור, שגובהה של חומת החיל הותאם לגובהן של הרצפות אשר מבפנים לכותלי העזרות. ואם כן, בחיל אשר מסביב לשלושת כותלי עזרת הנשים התחילו המדרגות לעלות ישר מבסיסו של החיל. כלומר, המעלה הראשונה (התחתונה) היתה גבוהה בחצי אמה ממפלס רצפת הר הבית. ומאחר שכל גובהו של החיל אשר מסביב לעזרת נשים הגיע רק לשש אמות בלבד — שכן רום רצפת עזרת נשים לא הגיע אלא לשש אמות בלבד — הספיקו אפוא שתי-עשרה מעלות בנות חצי אמה כל אחת, שהן ביחד שש אמות. ולכן שימשו אותן המעלות שבחוץ החיל גם כמדרגות עלייה ישירות לשערי כניסה של עזרת נשים (הדגשתי "גם" כמדרגות עליה — כי כפי שיתברר להלן, הקיפו מעלות החיל מסביב לכל אורך הכתלים, ולא רק לפני הכניסות).

שונה היה המצב בחלקו המערבי של החיל, היינו בחלק אשר מסביב לעזרה הגדולה אשר ממערב לעזרת נשים. כי לפי הידוע מן המשנה מדות (ב, ו), וכן מן הגמרא יומא טז, א היתה רצפת העזרה הגדולה (מערבית ל"א האמות של עזרת ישראל) גבוהה מרצפת הר הבית בשש-עשרה אמות, ולכן כדי להגיע לגובה שערי העזרה הגדולה היו דרושות שלושים ושתיים מעלות — וכפי הנ"ל הספיקו י"ב המעלות אשר בתחום החיל רק לגובה שש אמות. ואכן כפי שיתברר בהמשך, התנשאה חומת החיל אשר מסביב לעזרה הגדולה לגובה של שבע אמות ומחצית האמה מעל מפלס רצפת הר הבית — ורק מעליה היו שתי-עשרה המעלות. נמצא, שלמעלה בשלבו הי"ב היה החיל גבוה שלוש-עשרה אמות על רוחב מישורי של ארבע אמות וחצי.

מעל לאותו שטח מישורי, מול הכניסות לעזרה הגדולה, העלו חמש מעלות נוספות בנות חצי אמה כל אחת אל שערי העזרה, אשר רום רצפתה היה, כאמור, בגובה של שש-עשרה אמות.

כפי שהזכרנו, היה החיל אשר מסביב לעזרה הגדולה בנוי בצורה של חומה (זקופה) עד לגובה של שבע אמות וחצי, ובארבע-עשרה מעלות עלו אליו מהר הבית. המעלות הללו, שאפשרו את העלייה לחיל, לא היו תצובות (כאמור) בתוך החיל עצמו, אלא בנויות לפני החיל בשטח הר הבית משני רוחות העזרה, אשר שם היו שערי כניסה, היינו מצפון העזרה ומדרום העזרה (מצד מערב) — מכיון ששם לא היו כניסות לעזרה — וכפי שיתברר להלן, ייתכן ששם (מחוץ לחיל בתוך שטח הר הבית) לא היתה תוספת מדרגות. מדרגות אלו — י"ב מעלות אשר בתוך החיל וכן י"ד המעלות אשר לפני החיל, לא היו מותקנות רק לפני שערי העזרה דוגמת חמש המעלות הנ"ל,

שהצטמצמו רק לפני הכניסות, אלא היו בנויות בצורת בניין מדרגות כולל וארוך, אשר השתרע לפני כל שלושת השערים ביחד מצד דרום וכן מצד צפון.

מח"ת 1234567

מקורות

אוצר החכמה

על צורת מבנהו של החיל אנו שואבים משלושה מקורות: מן המשנה, מן התלמוד ומספרי מלחמת היהודים וקדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו הכהן ("יוספוס פלאביוס").

משנה: "החיל עשר אמות, ושתיים עשרה מעלות היו שם. דום מעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה" (מדות ב, ג).

גמרא: "ויאכל חיל וחומה (איכה ב, ח) — ואמר רבי אחא, ואיתימא רבי חנינא: שורא ובר שורא" (פסחים פו, א). "בר שורא — חומה קטנה לפני מן החומה הגדולה, והיא נמוכה ושוה לקרקע גובה העזרה, שקרקע העזרה הולך וגבוה ועולה במדרגות" (רש"י שם).

יוסף בן מתתיהו: "והעובר דרך הכיכר הזה (הר הבית — החצר החיצונה) אל המקדש השני הגיע עד למחיצת אבנים מסביב המקדש (הסורג)... ובארבע עשרה מעלות עלו מן המקדש הראשון (החצר החיצונה — הר הבית)... וגם לו היתה חומה מסביב, והחומה הזאת היתה גבוהה מבחוץ כארבעים אמה, אך המעלות כיסו את חלקה, ומבית היה גובה החומה עשרים וחמש אמה, יען אשר נשענה החומה בבניינה למקום גבוה יותר, ועל כן לא נראתה בכל קומתה, כי כיסתה עליה הגבעה, ובין ראש ארבע עשרה המעלות ובין החומה נמצא רווח עשר אמות כולו מישור (החיל), ומשם העלו מדרגות בנות חמש מעלות אל השערים (שערי העזרה)... (מלחמת היהודים ה, ה, ב).

במבט ראשון מתקבל הרושם, כאילו יש סתירה בין המקורות; שכן המשנה מודיעה על שתיים עשרה מעלות בתוך החיל, ואילו יוסף מודיע על ארבע עשרה מעלות לפני החיל. ובנוסף על כך חמש מעלות בתוך החיל. ומשני המקורות ביחד מתקבל הרושם, כאילו החיל היה שטח מישורי במפלס רצפת הר-הבית, ועליו מדרגות כניסה לעזרות. ואילו מן הגמרא מסתבר, שהחיל היה חומה (חומת משענת). ברם, בעיון נוסף מתברר שאין כאן סתירה כלל ועיקר. והרושם המוטעה אינו אלא מחמת תיאורים מקוטעים (מסיכות אשר עוד נחזור לברר את טיבן). ולאמיתו של דבר "מר אמר חדא, ומר אמר חדא, ולא פליגי", וכל פרט החסר במקור האחד נמצא למעשה במקור השני, וכן להיפך; ורק בצירוף ובשילוב של כל שלושת המקורות ביחד אפשר לשחזר תמונה ברורה ומושלמת. היינו: המשנה מודיעה לנו רק את מידת רוחבו של החיל שהיה עשר אמות, ושהיו שם שתיים-עשרה מעלות; וכדי שלא יתקבל רושם מוטעה שהחיל היה שטח קרקע מישורי, ושאינו אלא המשך ישיר מרצפת הר הבית (אלא שמסביב לחומות העזרות במרחק עשר אמות מהן גודר השטח בסורג, ובתוך השטח הזה היו מדרגות עלייה אל השערים — לכן באה הגמרא ומודיעה לנו, שהחיל היה חומת-משענת נמוכה מסביב לכותלי העזרה הגבוהות: "חיל וחומה

— שורא ובר שורא — חומה קטנה לפני מן החומה גדולה, כנ"ל. ולכן הואיל ורצפת עזרת הנשים היתה גבוהה מרצפת הר־הבית כשש אמות, והואיל וי"ב מדרגות אלו — אשר גובה כל אחת מהן היה חצי אמה, שזה ביחד שש אמות, גובה מקביל לרצפת העזרה — לכן שימשו מעלות אלו גם במדרגות עלייה לשערי העזרה; ומכאן נמצאים אנו למדים שני דברים:

א. שתים־עשרה מעלות אלו לא היו בנויות מעל לחומת החיל, אלא היו עשויות בתוך עובייה של החומה.

[1234567]

ב. המעלה הראשונה (התחתונה) היתה גבוהה מקרקעית הר־הבית חצי אמה בלבד. אלא שעדיין נשאר לכירור, אם היה כל רוחב חומת החיל בגובה אחיד של שש אמות; כלומר גם הצד החיצוני של החיל היה בגובה שש אמות שלמות, ושתיים־עשרה המעלות שהיו שם היו חצובות בעוביו של החיל, היינו, רק לפני הכניסות לשערים; או שכל אורך החיל היה בנוי מדרגות, כלומר, חומת החיל היה משופע מצדו החיצוני לכל אורכו, והיה בנוי מעלות מעלות, עלה חצי אמה וכנס חצי אמה, עלה חצי אמה וכנס חצי אמה וכן הלאה, ולמן המעלה העליונה, השתיים־עשרה במספר ועד כותלי העזרות היה מישור ברוחב של ארבע אמות וחצי.

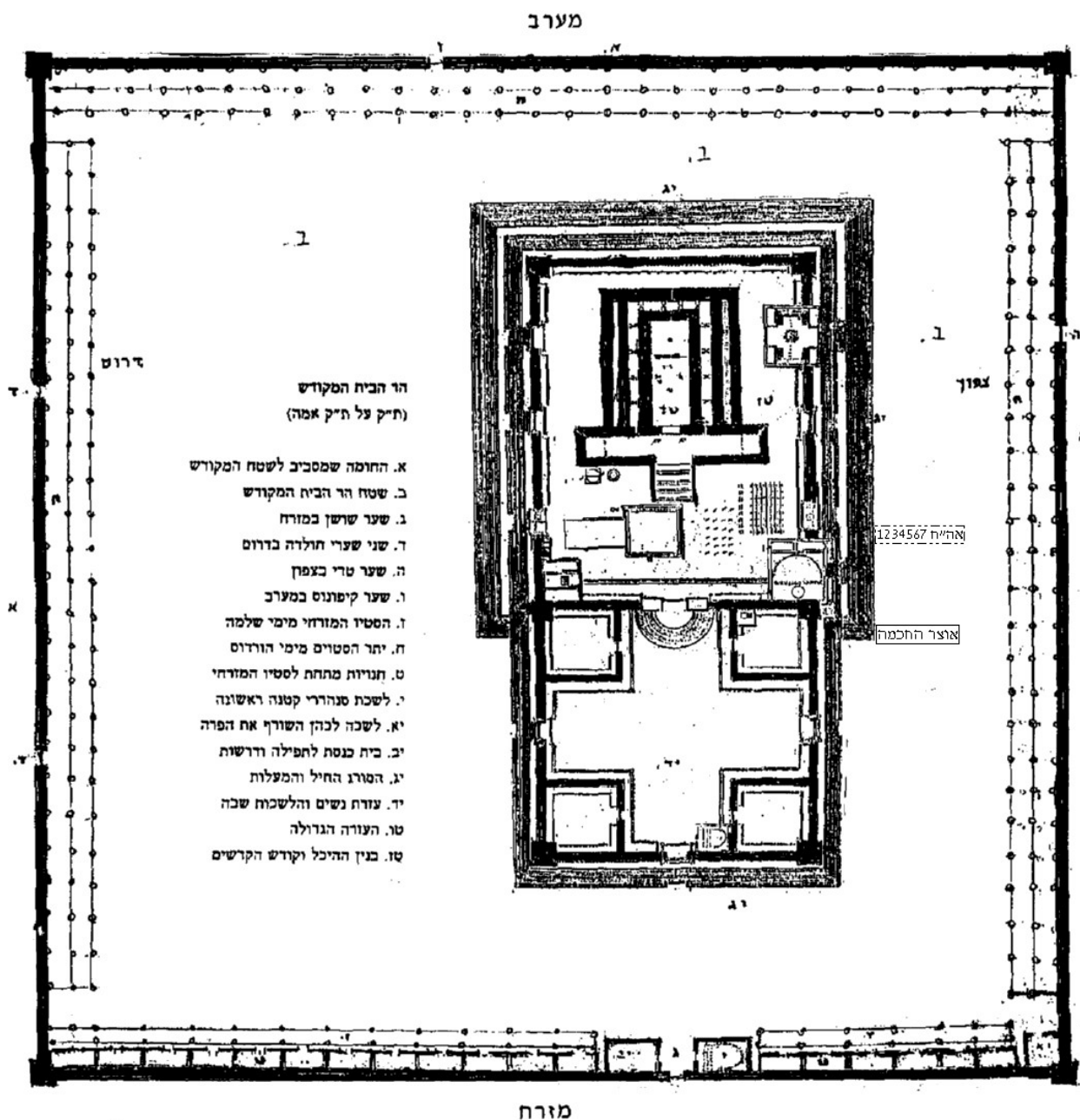
כידוע מהנ"ל, נראה, שגובה החיל היה שש אמות בלבד, ולכן השאלה היא: איך היה אפשר להגיע דרך החיל אל שערי העזרה הגדולה, אשר רום רצפתה הגיע לפי עדות הגמרא לשש עשרה אמות? — "נמצא, שעזרת כהנים גבוהה מהר־הבית שש עשרה אמה" (יומא טז, א). — בשלב זה בא הטור להסתייע בעדותו של יוסף בן מתתיהו, ולצרפו לעדות המשנה והגמרא.

ובכן, על השאלה הראשונה — אם היו מדרגות לכל אורך החיל או רק לפני השערים — אפשר לענות ברורות: מסתבר מעל לכל ספק, שהצד החיצוני של החיל היה עשוי מדרגות מדרגות לכל אורכו. והנימוק — המשנה אומרת: "לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים, ושלוש־עשרה פרצות היו שם, שפרצו מלכי יוון וכו'" (מדות ב, ג). וכפי שיתברר להלן, היה הסורג מחיצה, אשר הקיפה את החיל מצדו החיצוני, והכניסה לפניו ממחיצה זו (לחיל) היתה אסורה על לא־יהודים ועל טמאים־מתים, ויוסף בסיפורו על מחיצה זו כותב לאמור: "ובמחיצה הזאת נמצאו ברווחים שוים עמודים המודיעים את חוקי הטהרה (הקדושה), אלה בכתב יוון, ואלה בכתב רומי, לאמור, כי אסור לאיש נכרי לבוא אל הקודש, ואם ייתפס יתחייב בנפשו כי מות יומת" (מלחמת ה, ה, ב). וזה עורר למעשה את חמתם של הנכרים; ובהתנגשות בין אנשי אנטיוכוס לבין החשמונאים התנקמו היוונים והתחילו להרוס את המחיצה הזאת, והספיקו גם לפרוץ בה בשלושה־עשר מקומות, כלשונו של הגר"א ז"ל במס' מדות (ב, ג): "לפי... שמשם ואילך אסור לעכו"ם ליכנס, לפיכך פרצו שם" (ראה להלן "הסורג").

ולכן אם נניח, שכל החיל היה בנוי מעלות מעלות ושלולא המחיצה הזאת ("הסורג") היה אפשר להיכנס לתוך שטחו של החיל דרך כל אורך המעלות שבחומתו,

הר הבית ת"ק אמה על ת"ק אמה רובו מן הדרום, שני לו מן המזרח (כולל עז"נ), שלישי מן הצפון, מיעוטו מן המערב, (מדות א.א.)

כלומר שלא שימש הסורג שום דבר אחר, אלא רק לחצוץ בין רחבת הר הבית ("החצר החיצונה") לחיל, היינו למנוע כניסת עכו"ם וטמאיים פנימה — ניחא; שכך אפשר להבין את רוגזם של מלכי יוון על המחיצה הזאת אשר סימלה להם השפלה ונחיתות. אבל אם נניח, שהחיל היה בנוי בצורה של חומה רגילה (זקופה), ושהכניסה לתוך שטח החיל היתה אפשרית רק ממול לשערי הכניסה לעזרות — יצא לנו, שמטרת בנייתו של הסורג לא היתה מניעת כניסה דווקא — שהרי בין כך אי אפשר להכנס דרך חומה זקופה — אלא להיפך, שמטרת גידור החיל היתה בכיוון הפוך: למנוע נפילה מעל גבי החיל החוצה, כלומר, שבבנינו של הסורג התכוונו ליצר מעקה מסביב לחיל. ואז נשאלת השאלה "למה רגשו גויים?", ועל מה יצא קצפם דווקא על קיומה

של מחיצה, שכל עיקרה אינו אלא למניעת אסון. ואין להניח, שכוונת המשנה היא לומר, שהיוונים פרצו בסורג מול הכניסות, כלומר שהחיל היה חומה זקופה, והיוונים פרצו רק במקומות של כניסה אפשרית, היינו מול השערים. דבר כזה אינו מתקבל על הדעת משני טעמים: א. ממול לכניסות לא ייתכנו מחיצות, אלא שערים בלבד, ואין זה מן ההגיון לומר שפרצו מקומות פתוחים ("פרוצים"). ב. ועוד, שאין להניח, שהכוונה היתה להרוס את השערים שבסורג, שהרי בספר חשמונאים א' מדובר במפורש שפרצו בחומה ממש: "ובשנת שלוש וחמשים ומאה בחודש השני צוה אלקימוס (אלקימוס כהן גדול היה, ומתיוון היה, והיהודים ראו בו בוגד, כי מעושי רצונם של היוונים היה. עיין חשמונאים שם) להרוס את חומת חצר המקדש הפנימית, ויהרס את מעשי הנביאים, ויחל להרוס... וכו' (מכבים א, ט, נד). ומלבד זה המשנה אומרת "ושלוש עשרה פרצות", והרי כניסות לעזרות מצד החיל לא היו אלא תשע ולא יותר (שבעה שערים היו לעזרה הגדולה מהם ששה שערים פתוחים לחיל (שער ניקנור היה פתוח לעזרת נשים ולא לחיל), ובעזרת נשים שלושה שערים: אחד במזרח, אחד בדרום וכן בצפון. בס"ה תשעה). ג. אם נאמר, שמדרגות היו רק מול הכניסה לשערים, אז מה הטעם שקבעו על הסורג לוחות אזהרה (איסור כניסה לזרים כנ"ל) "ברוחים שווים" (מלחמת, שם). הלא לפי ההגיון היו צריכים לעשות זאת רק ליד מקומות כניסה אפשריים, כלומר לפני השערים, ולא במקומות מחסום שהכניסה דרכם בין כך וכך אינה אפשרית.

ואם בכל זאת קרה הדבר, היינו: א. שהיוונים שפכו את זעמם על הסורג, עד שהרסו אותו כמעט כליל "ויחל להרוס" כנ"ל; ב. שהשומרים על טהרת המקדש העמידו כתובות אזהרה ברווחים שווים מסביב לכל אורך הסורג — הרי שיש להסיק מסקנה, שהחיל היה עשוי מעלות לכל אורכו. והעלייה אליו היתה אפשרית דרך כל אורכו, ולכן מובן, שהיה צורך להציב כתובות אזהרה לכל אורכו, ולא מול השערים דווקא וברוחים שווים, כדי להזהיר על הכניסה לחיל, ושהיו האזהרות בולטות לעיני כל ובכל מקום שיפנו, וישימו לב לעונש הצפוי, — שהרי הסורג שימש רק לצורך הגבלת כניסה בלבד (ואמנם בין כך וכך מתעוררת השאלה: אם כבר בנו מסביב, למה הציבו בו לוחות אזהרה ברווחים שווים, ולא הסתפקו בהצבתם מול הכניסות בלבד? — וייתכן שזה משום שהיה הסורג נמוך מאוד — עשרה טפחים לפי עדות המשנה — והיה אפשר לעבור מעליו בקלות למי שאינו מקפיד לשמור על כללי נימוס וכבוד המקום. (איסור "קפנדריא" הידוע); ולכן הציבו גם במקומות אחרים).

ובאשר לשאלה, איך היה אפשר להגיע דרך החיל לשערי העזרה הגדולה, אשר רום רצפתה הגיע לגובה של שש-עשרה אמה (עיין יומא טז, א)? ובכן, בספרו מלחמת היהודים מספר לנו יוסף כמה דברים: א. ארבע-עשרה מעלות היו בחר הבית (מחוץ להחיל), ובהן היו עולים לחיל; ב. החיל היה רחב עשר אמות; ג. רצפת העזרה (הגדולה) היתה גבוהה (לפי דבריו) מקרקע הריהבית בחמש עשרה אמות בערך (חומת העזרה מבפנים עשרים וחמש אמות, ומבחוץ כארבעים אמה, כי מבחוץ

כיסו המעלות את חלקה התחתון של החומה; ד. בפנים החיל מול השערים היו מדרגות בנות חמש מעלות, והחיל — לדבריו כל מישור.

ולכן, א. הואיל ויוסף מספר לנו, שרצפת העזרה היתה גבוהה כחמש-עשרה אמות, מתברר, שהמדובר בחלק של החיל אשר מסביב לעזרה הגדולה. מאחר שהמעלות כיסו את חלקה התחתון של החומה, הרי שגם שארבע-עשרה מעלות אלו היו בנויות כמעט לכל אורך החיל (אני מדגיש "כמעט", הואיל ואם הכוונה היא לומר, שהמדרגות סבבו לכל האורך ממש — הרי אז לא היה לו ליוסף להתייחס אלא לגובה של החומה הנראית לעין, כמו שהוא עושה לגבי פנים החומה, וכלשונו: "ומבית היה גובה החומה עשרים וחמש אמה, יען אשר נשענה החומה" וכו'. ואם בכל זאת הוא חושב את כל גובה החומה מן היסוד, פירוש הדבר, שבאי-אלו מקומות בלטה החומה בכל קומתה, ולכן הוא כותב "כי המעלות כסו את חלקה" — חלקה, ולא כולה).

ב. ומכיוון שארבע עשרה מעלות היו לפני החיל, ומכיוון שרום כל מעלה היה בגובה של חצי אמה, כעדות המשנה "כל המעלות שהיו שם רום המעלה חצי אמה", הרי שהחיל עצמו בצדו החיצוני היה בגובה של שבע אמות וחצי.

המשך המעלות בחיל עצמו: בתוך החיל אשר סביב העזרה הגדולה היו שתי-עשרה מעלות. המעלות הללו היו עשויות בדיוק באותה מידה ובאותה צורה כמו שתי-עשרה המעלות שבחיל אשר מסביב לעזרת הנשים, כלומר רום המעלה חצי אמה, ושלחה חצי אמה, ועשויות לא לכל אורך החיל. ומכיוון שבכל מעלה נוספת הצטמצם רוחב החומה (חומת החיל) בחצי אמה — נמצא, שלמעלה בשלבו הי"ב (השלב העליון) נשאר מרוחב החיל שטח שטוח של ארבע אמות וחצי, כנ"ל, כולו מישור עד כותלי העזרה. וכפי שכבר הזכרנו, היה רום המישור הזה שלוש-עשרה אמות, ובהן ארבע-עשרה מעלות לפני החיל, שתי-עשרה מעלות בתוך החיל (כל מעלה חצי אמה), וביחד שלוש עשרה אמות.

על אותו שטח מישורי היו חמש המעלות הנוספות הנזכרות בספר מלחמת היהודים ליוסף בן מתתיהו הכהן, היינו לכל אורך החיל, אלא היו רק מול הכניסות לעזרה בלבד; כלומר, רק לפני כל שער ושער לחוד היו בת חמש מעלות. גובה המעלות האלו היה כגובה שאר המעלות, היינו חצי אמה כל אחת; ונמצא, שהמעלה העליונה (החמישית) היתה גבוהה מרצפת הר-הבית חמש-עשרה אמות וחצי האמה. ומאחר שלפי סיכום התלמוד הבבלי (יומא טז, א) היתה רצפת העזרה הגדולה גבוהה מהר-הבית שש-עשרה אמות, יוצא, שמפני השערים שימשו גם כמעלה נוספת, והשלימו בזה את שש-עשרה האמות. ולפי זה גם יוצא, שהמעלות כיסו רק שלוש-עשרה אמות מגובה כותלי העזרה, ורק חמש המעלות אשר מעליהן, מול הכניסה לעזרה, השלימו את כיסוי החומה עד לחמש עשרה אמות וחצי האמה. אמנם אין יוסף מזכיר את שתי-עשרה המעלות שבתוך החיל הנזכרים במשנה — להיפך, לדבריו היה החיל "כולו מישור, ומשם העלו מדרגות בנות חמש אמות אל השערים", אבל ניתן לקבוע בודאות גמורה, שבדבריו אלה — כמו בהרבה מקומות

אחרים — אי־דיוק שיגרתי, ומשום זה אין ליחס להם שום חשיבות של עדות; וזאת מכמה נימוקים: לפי דברי יוסף עצמו היה ההבדל בין תחתית החיל לבין רום רצפת העזרה חמש־עשרה אמות, ובלשונו: "...החומה הזאת היתה גבוהה מחוץ כארבעים אמה... ומבית היה גובה החומה עשרים וחמש אמה" (מלחמת ה, ה, ב). ולכן אם נאמר, שנוסף על ארבע־עשרה המעלות החיצוניות שעלו בהן לחיל לא היו שם בתוך החיל עצמו שום מעלות נוספות זולת חמש המעלות שממול השערים, הנזכרים בדבריו בלבד, כלומר רק בתשע־עשרה מעלות עלו מהר הבית אל העזרות — יצא לנו, שרום כל מעלה היה צריך להיות (לפי חשבון החלוקה) בגובה של יותר משלושה רבעי אמה! ודבר זה אינו מתקבל על הדעת מבחינה מעשית פשוטה — משום שבמדרגות בגובה כזה קשה מאוד לעלות, ומשום כך מעלות במידות כאלה אינן מקובלות בבניין מדרגות. יתר על כן: המשנה מעידה במפורש ומדגישה, שכל המעלות שהיו שם, בין אלה שבתוך החיל ובין אלה שבמקומות אחרים, היו גבוהות חצי אמה בלבד, "החיל עשר אמות ושתיים עשרה מעלות היו שם רום מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה, כל המעלות שהיו שם רום מעלה חצי אמה ושלחה חצי אמה" (מדות ב, ג). ואין צריך לומר, שחז"ל הקפידו על הדיוק ועל הדקדוק במידות ובתיאור שאר הפרטים.

שדברי יוסף בניהון אינם מדויקים — אפשר ללמוד גם מן הסתירה בדברי עצמו, סתירה הנובעת מאי־דיוק ומערבוב התחומים; הוא עצמו מודיע, שרצפת עזרת הנשים היתה נמוכה הרבה מרצפת העזרה הגדולה, שכן הוא כותב: "חמש עשרה מעלות העלו ממחיצת עזרת נשים אל השער הגדול (השער הקורניתי) — שהוא שער ניקנור) — השער המזרחי של העזרה הגדולה". אבל כשהוא בא לתאר את גובהן של החומות (כותלי העזרות), הוא מתאר אותן לנו באופן סתמי, בלי להבדיל בין חומת עזרת הנשים לבין חומת העזרה הגדולה, והוא מספר: "והחומה הזאת גבוהה מבחוץ כארבעים אמה... ומבית היה גובה החומה עשרים וחמש אמה" (שם ה, ה, ב). אמנם דבר זה מתאים לחומת העזרה הגדולה, שרום רצפתה היתה הגובה של כחמש־עשרה אמה — כדבריו — אבל בשום פנים אין תיאור זה הולם את החומה המקיפה את עזרת הנשים. שאם נאמר, שמצד חוץ היו כותלי עזרת הנשים והעזרה הגדולה שווים בגובהם — כארבעים אמה — אז כאשר לעזרה הגדולה יהיה מובן, למה מצד פנים נשארו החומות חשופות רק עשרים וחמש אמות; שהרי קרקעית העזרה הגדולה היתה בגובה של כחמש־עשרה אמות, כדבריו. אבל כיצד ייתכן, שגם בפנים עזרת נשים לא יבלטו מגובה החומה אלא עשרים וחמש אמות בלבד — בדיוק כמו בעזרה הגדולה? והלא רצפתה של עזרת הנשים היתה נמוכה הרבה מרצפת העזרה הגדולה (שהרי כחמש־עשרה מעלות עלו ממנה אל העזרה הגדולה, כנ"ל). ואם נאמר, שמצד פנים היו כותלי עזרת נשים והעזרה הגדולה שווים — עשרים וחמש אמה כל אחד — איך ייתכן שמצד חוץ הגיעו כותלי עזרת הנשים לארבעים אמה כנ"ל, ולא לשלושים ושתיים (או שלושים ושלוש) אמות?

ואין להניח, שבתיאורו נתכוון יוסף רק לחומה המקיפה את העזרה הגדולה בלבד, שהרי הוא ממשיך בתיאורו בזה הלשון: "ומשם העלו מדרגות בנות חמש מעלות אל השערים — ומספר השערים מצפון ומדרום היה שמונה, ארבעה בכל אחת משתי הרוחות" (מלחמת ה, ה, ב). והלא שער אחד מארבעת השערים הצפוניים ושער אחד מארבעת השערים הדרומיים הקיצוניים לצד מזרח היו שייכים לעזרת נשים, שכן לעזרה הגדולה היו רק שלושה שערים בצפון ושלושה בדרום, כפי שיוסף עצמו מביא במפורש בספרו קדמוניות היהודים: "כי בחומת המקדש הפנימי (העזרה הגדולה) היו שלושה שערים בצפון, שלושה שערים בדרום ואחד במזרח" (מדות א, ד). ועוד את הפיסקה "ומשם העלו מדרגות בנות חמש מעלות אל השערים, ומספר השערים היה שמונה" הוא מביא לאחרי שהוא מתאר לפני זה את העלייה לחיל בארבע-עשרה מעלות, וכיצד ייתכן, שגם לעזרה הגדולה וגם לעזרת נשים יהיה דרוש אותו מספר מעלות לעלייה בשעה שהיו הבדלי גובה ביניהם, וכנ"ל. אלא מאי? לא דייק בתיאורו.

בסיכומו של דבר: לפי כל הנ"ל אין מנוס מלהסיק, שיוסף לא דייק כאן בתיאורו זה (וכן בהרבה מקומות אחרים) בשני דברים:

א. שכח להזכיר את שתי-עשרה המעלות שבתוך החיל, ובמקום להזכיר תחילה את שתי-עשרה המעלות בחיל, ולהמשיך בתיאורו ולומר: "ואחרי גמר שתי-עשרה המעלות שבתוך החיל היה החיל כולו מישור (כולו מישור — כלומר הארבע אמה וחצי הנותרות עד לכותלי העזרה) וכו' (מעל למישור שנותר) חמש מעלות" הוא כותב: "והחיל כולו מישור", שמסתבר מדבריו, כאילו היו כל עשר האמות של רוחב החיל, היינו למן הסורג ועד כותלי העזרה, שטח מישורי.

ב. לפי הנ"ל ברור, שהתיאור על גובהן של החומות וארבע-עשרה המעלות שלפניהן תואם רק את חומת העזרה הגדולה בלבד. ואם כן, במקום לתאר בנפרד גם את גובהן של חומות עזרת נשים והגישה אל שעריה, עירבב את התחומים ביניהם במה שהוא מזכיר את שערי עזרת הנשים ומונה אותם ביחד עם שערי העזרה הגדולה — ובלשונו: "שמונה שערים — ארבעה בצפון וארבעה בדרום", כנ"ל — ביחד עם תיאור הגישה אל שערי העזרה הגדולה, ומשום כך אין להתייחס לדבריו אלה כמדויקים ובעלי חשיבות של עדות.

ועוד לסיכום: כאן עלי להבהיר נקודה תמוהה לכאורה בדברי שמצד אחד אני מבסס את שחזור פני החיל על צירוף מקורות, מתוך הנחה ש"מר אמר חדא, ומר אמר חדא, ולא פליגי", ומצד שני על אותם דברי יוסף, הנראים כסותרים לדברי המשנה, אני טוען שבאי-דיוק יסודם, ואין לחשוב אותם כעדות מכוונת בפני עצמה. ואם כן נשאלת השאלה: א. כיצד יתקבל על הדעת, שיוסף כסופר וכהיסטוריון ועד ראה למקדש בבניינו ובחורבנו, ידלג על פרטים וישבש תיאורים? ב. רבותינו ז"ל חכמי המשנה, אשר כל כך הקפידו על הדקדוק במידות ובתיאור שאר הפרטים ותיארו את התכנית לכל פרטיה, ידלגו על פרטים חשובים, כמו ארבע-עשרה מעלות

לפני החיל וחמש מעלות בתוך החיל אשר מסביב לעזרה הגדולה? ברם, כדי להבין את פשר הדברים, עלי לחזור על מה שכתבתי בנדון, כי בעניין תיאור תכנית המקדש היו לחכמינו ז"ל וליוסף בן מתתיהו מטרות שונות בתכלית, וכל אחד מהם הבליט בתיאורו בעיקר אותו חלק של התכנית המשרת את המטרה שהציב לפניו; וזאת היא הסיבה לשוני שבתיאורם. כלומר, לפנינו אין ניגוד-דעות או סתירה בעובדות, אלא תיאור מקוטע בלבד. ויש להסביר זאת:

כידוע כתב יוסף את ספריו יוונית ובשביל קהל זרים, ומטרתו היתה להעלות את כבוד הבית ובניו בעיניהם. משום כך שם את הדגש בעיקר בפאר החיצוני, והוא מתאר בעיקר את הבניינים החיצוניים של הרה"בית, ואינו מייחד תשומת לב יתירה לבניינים הפנימיים, ואף אינו מרחיב את הדיבור עליהם. ומשום כך אין פלא, שלא דקדק בפרטיו של מבנה החיל ומעלותיו. להיפך, ידוע וברור מכתביו, שהגזים והפריז בכמה מקומות תיאור, בידעו שאי אפשר לבדוק זאת, שהרי נכתבו ספריו אחרי החורבן.

לעומת יוסף, אשר לנגד עיניו העיקר והחשוב ביותר שבבניין המקדש היה ההישג האדריכלי והאמנותי שבדבר, וששם את הדגש בפאר שנחרב, הרי חכמינו ז"ל נשאו את עיניהם אל התוכן שבו, וראו המקדש בעיקר הישג רוחני חשוב ביותר, ושמו את הדגש בעבודת הקודש שבטלה עם חורבנו. והואיל ומעולם לא התערערה האמונה בה' לגאולה שלמה במהרה בביאת גואל צדק, ולא פסקה התקווה שיזכו לשוב במהרה ולבנות את הבית כבראשונה, כביטוי התלמודי "במהרה יבנה המקדש" — לפיכך שקדו תמיד על כל פרטי התכנית של בית-המקדש. והואיל ועיקר שאיפתם היתה לחידוש עבודת הקודש, אשר התרכזה רק בתוך הבניינים הפנימיים, כגון קרבנות ועוד, לפיכך התמקדו בעיקר בתיאור הבניינים הפנימיים. והואיל וגבול הבניינים הפנימיים מתחיל מן הסורג ולפנים — המקיף את החיל — לפיכך מתחיל תיאורם המפורט והמדוקדק רק מן הסורג ולפנים. את כל שטח הרה"בית על בניו עד הסורג (מבחוץ) הם מזכירים רק בצורה כללית ביותר, בלי להזכיר פרטים בכלל. ומכיוון שכך, אין פלא, שגם ארבע-עשרה המעלות אשר לפני החיל מבחוץ, בתוך שטחו של הרה"בית, אינן יוצאות מן הכלל הזה, ולא נכללו בפירוט התכנית. ואת העובדה, שהמשנה הזכירה רק את שתי-עשרה המעלות שבתוך החיל — ועל חמש המעלות אשר בתוך החיל לפני הכניסות אל העזרה הגדולה לא הודיעה בכלל — אפשר להסביר, שהדבר נובע מסיבה זו:

כידוע, יש מחלוקת בין חכמי המשנה בנוגע לגובה רצפת העזרה הגדולה. חכמים סוברים, שכל שטח העזרה הגדולה היה במפלס אחיד בגובה של שלוש-עשרה אמה וחצי; ורבי אליעזר בן יעקב סובר, שרק החלק המזרחי של העזרה, הנקרא עזרת ישראל, היה בגובה זה, אבל מגבול עזרת כהנים והלאה מערבה היתה הרצפה גבוהה שש-עשרה אמות: "עזרת ישראל היתה אורך מאה ושלושים וחמש (מדרום לצפון) על רוחב (ממזרח למערב) אחת עשרה, וכן עזרת כהנים היתה אורך מאה ושלושים וחמש על רוחב אחת עשרה, וראשי פספסין מבדילין בין עזרת ישראל

לעזרת כהנים. רבי אליעזר בן יעקב אומר: מעלה היתה (שם) וגבוהה אמה, והדוכן נתון עליה, ובה שלוש מעלות של חצי חצי אמה, נמצאת עזרת כהנים גבוהה מעזרת ישראל שתי אמות ומחצה" (מדות ב, ו). מכאן אפוא, שלפי שיטת חכמים הסוברים שעזרת כהנים (כלומר, כל השטח של העזרה הגדולה) היתה גבוהה רק שלוש-עשרה אמות ומחצה, ממילא לא היה צורך במעלות נוספות (חמש המעלות), שכן לשיטתם הספיקו שתי-עשרה מעלות שבתוך החיל כדי להשלים את הגובה אשר מעל ארבע-עשרה מעלות החיצוניות שמשני עברי העזרה הגדולה (מדרום ומצפון) — בדיוק כמו שהספיקו חמש-עשרה המעלות שבתוך עזרת נשים לפני שער ניקנור אחרי שתי-עשרה המעלות שבחיל. וליתר דיוק: לשיטת חכמים חמש המעלות הנזכרות אצל יוסף בן מתתיהו בכלל לא היו קיימות, ולכן מובן מאליו, למה השמיט אותם התנא במשנה (ובזאת מתבטאת למעשה המחלוקת שבין ראב"י וחכמים).

ואמנם לפי רבי אליעזר בן יעקב הסובר שעזרת כהנים היתה גבוהה מעזרת ישראל בשתי אמות ומחצה — וזה מקביל לחמש מעלות נוספות — גם כן אפשר למצוא הסבר לאי הזכרת חמש המעלות הנ"ל בשערי דרום וצפון — בנימוק שלא היה צורך להזכיר זאת, שכן כשם שבמזרח בין עזרת ישראל לעזרת הכהנים היו מעלות הדוכן, שתפסו גובה של שתי אמות ומחצה — גובה מקביל לחמש מעלות ולכן מובן מאליו, שגם בצדדים היה כך, היינו חמש מעלות לפני הכניסות.

ואולי ניתן למצוא טעם נוסף לאי הזכרת חמש המעלות שבצדדים, היינו שכאן אין לתנא עניין מיוחד בזכירת המעלות שבצפון ובדרום, שכן זה לא שייך לעניין עבודת הקודש, כמו בעניין המעלות שבמזרח, שכן במזרח מתעוררת בעיה, איך יכול הכהן השורף את הפרה האדומה בהר המשחה לראות את פתחו של היכל, דבר שלא שייך לצדי דרום וצפון.

סיכומו של דבר: בין לראב"י ובין לחכמים אין מקום להזכיר כאן את חמש המעלות שבצדדים. שכן, כנ"ל, לשיטת חכמים בכלל לא היו שם חמש מעלות, ולשיטת רבי אליעזר בן יעקב אין צורך להרחיב את הדיבור על דבר המובן מאליו. ועוד, למעלות שבצדדים אין קשר הכרחי לעבודת הקודש, המחייב דיון, שכן היה אפשר להכנס דרך מזרח — דרך שער ניקנור.

קדושת החיל

החיל היה מקודש יותר מהר-הבית, שאין עכו"ם וטמאי מתים נכנסים לשם (כלים א, ח. ומעיר שם הרע"ב ז"ל: והאי דטמאי מתים אין נכנסים מן החיל ולפנים, היינו מדרבנן, דמדאורייתא אפילו בעזרת נשים שרו, שכל זה מחנה לוייה עד עזרת ישראל ששם שער ניקנור. וגזרו חכמים בעניין זה על עכו"ם כמו כל טמאי מתים. ע"ש).

הסורג

צורתו ותפקידו

אוצר החכמה

כפי שהזכרנו, קידשו החכמים את החיל בקדושה יתרה, גדולה מזו של הר־הבית, ואסרו על לא־יהודים ועל טמאי מתים להיכנס לתוך תחומו. ולכן, כדי לשמור על מעלת קדושה זו הלכה למעשה, גודר החיל במחיצת אבנים נמוכה שתשמש ציון גבול הקודש, כדי למנוע פגיעה (בקדושתו) או טעות (בשוגג). המחיצה היתה בנויה בצורה סורגית, היינו, מבנה המחיצה לא היה סתום אלא היתה עשויה כעין רשת, שבשעת בנייתה הניחו בה הבונים רוח חללי בין אבני השורה, ועל שם צורתה המיוחדת הזאת נקראה המחיצה "סורג". — "בעד השבכה" (מלכים-ב, א, ב) מתרגם יונתן "מן סרוגתא".

גובהו של הסורג היה עשרה טפחים לפי עדות המשנה; ולפי גירסת יוסף בן מתתיהו הגיע הגובה לשלוש אמות. המחיצה הוקמה בעיקרה בגלל הלא־יהודים, כי בשביל יהודים שהיו טמאי־מתים לא היה צורך במחיצת אבנים דווקא, והיה די בסימון גבול סמלי בלבד, כגון ראשי פספסין מבדילין בין קודש לחול (שורת אבני פסיפס בולטים מן הרצפה). כדוגמת הסימון בעזרה הגדולה (בגבול שבין עזרת ישראל לעזרת כהנים, לשיטת רבנן, ובבית המוקד ובלשכת הגזית ובעליית ההיכל ועוד). יהודים הרי הם מקפידים ממילא על קדושת המקדש ונוהרים מלחללו. אבל לא־יהודים כבוד המקדש וקדושתו רחוק מהם, ולא איכפת להם אם יחולל על ידי כניסתם פנימה, ולכן בשבילם היה הכרח בהקמת גדר של ממש. ומשום שעניין קדושת הבית זר להם, הם ראו, כאמור, בהגבלה זו של איסור כניסה הצרת־צעד והשפלה גרידא, והיה לחשוש שוודאי לא יהססו מלנצל הזדמנויות שונות כדי להסתנן פנימה על אף האיסור המפורש; ואם ייתפסו בקלקולם ינסו לתרץ את צעדם באמתלא של חוסר ידיעת האיסור, או שלא הבחינו בסימון הגבול. ועל כן לצורך שמירה על קדושת הבית מפני פגיעות זדוניות הוצבו גם שלטי אזהרה מסביב לחיל, ובהם הודעה ללא־יהודים על איסור הכניסה אליהם, ובצדה אזהרה לעבריינים שצפויים הם לעונש מות!

הלוחות היו עשויים משיש. קצתם כתובים יוונית, וקצתם רומית. והכל — כדי שכל אלה אשר הכתובות מכוונות אליהם יבינו את תוכנן באופן ברור וחד־משמעי. לוחות אזהרה כאלו היו מותקנים על עמודים מסביב לסורג ברווחים שווים זה מזה. מקורות:

על מבנהו וצורתו של הסורג אנו יודעים משני מקורות: מן המשנה וגם מכתבי יוסף בן מתתיהו.

משנה: "לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים וכו'" (מדות ב, ג). יוסף בן מתתיהו: "והעובר דרך הכיכר הזה (הר הבית — החצר החיצונה) אל המקדש השני הגיע עד מחיצת אבנים מסביב למקדש ("הסורג"), אשר היתה גבוהה שלוש אמות,